

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2024, s. 12: 737-764

Karabağ Hanları ve Şecereleri
Karabakh Khans and Their Genealogy

Elvira LATİFOVA

Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi
Tarih Fakültesi.

Assoc. Prof., Baku State University of Azerbaijan.
Department of History
eletifova@mail.ru

Azerbaycan/Azerbaijan

ORCID: 0000-0002-4218-6224

DOI: 10.56720/mevzu.1512876

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 8 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Eylül / September 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Latifova, Elvira. "Karabağ Hanları ve Şecereleri". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Eylül 2024): 737-764. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1512876>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Askeri-stratejik ve ekonomik açıdan büyük önemi haiz olan Azerbaycan Karabağ Hanlığı (1747-1822), dönemin lider devletlerinin sürekli dikkatini çekmektedir. XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'da işgal bölgelerini genişleten Rusya İmparatorluğu, 1805 yılında Karabağ Hanlığı'na boyun eğdirmiş, 1822 yılında ise bir devlet kurumu olarak tamamen ilga etmiştir. Bu makalemizin temel amacı Karabağ hanlarının şeceresini dönemin kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırmalı şekilde tahlil etmektir. Ayrıca Karabağ Hanlığı'nın diğer hanlıklarla akrabalık ve müttefiklik ilişkilerinin yanı sıra bu ilişkilerin söz konusu dönemde Kafkasya'da yaşanan olaylara etkisi araştırılarak okurlara takdimi de amaçlanmaktadır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar sonucunda Karabağ hanlarının komşu Gence, Şeki, Avar Hanlıkları ile sıkı akrabalık ve müttefiklik ilişkilerine sahip olduğu ve Karabağlı İbrahimhalil Han'ın ünlü Gürcü soyundan olan Knyaz Yevgeni Abaşidze'nin kızı Cavahir Hanım'la evlendiği de belirlenmiştir. Karabağ Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na teslimi meselesinde Cavahir Hanım'ın Gürcü asıllı Rus generali Sisyanovla gizli yazışmaları da tarih biliminde ilk defa araştırma konusu edilmiştir. Araştırma sonucunda ayrıca Karabağ Han soyunun mensuplarının 1804-1813 yıllarında yaşanmış Rusya-Kaçar savaşındaki tutumu belirlenmiş ve tutumlarının söz konusu şahısların ve Karabağ Hanlığı'nın kaderine etkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Tarih, Karabağ Hanlığı, Kafkasya, Arkeografi Komisyonu'nun Tutanakları, Rusya İmparatorluğu, Şecere, İbrahimhalil Han.

Abstract

The Karabakh Khanate of Azerbaijan (1747-1822), which held significant military, strategic, and economic importance, became the subject of contention among the leading states of that period. The Russian Empire, expanding its conquests in the Caucasus from the early 19th century, conquered the Karabakh Khanate in 1805. In 1822, the Khanate, as a state entity, was completely abolished. The main objective of this article is to explore the genealogy of the Karabakh Khans through a comparative analysis of materials found in sources from that period. Our goals also include examining the relationships of the Karabakh Khans with neighboring Khanates based on a genealogical chart and analyzing the influence of these connections on the political events

occurring in the Caucasus during that period. The research conducted in this direction has revealed close kinship and alliance relationships between the Karabakh Khanate and neighboring Khanates such as Gaanja, Sheki, and Avar. It has also uncovered the fact that Ibrahim Khalil Khan of Karabakh married Javakhir Khanum, the daughter of the renowned Georgian nobleman Prince Eugene Abashidze. Additionally, this article, for the first time in historiography, incorporates the study of secret correspondence between Javakhir Khanum and Russian General Dmitry Tsitsianov, who was of Georgian origin, regarding the Karabakh Khanate's acceptance of Russian citizenship. As a result of the research, the positions of specific representatives of the Khanate's dynasty during the Russian-Persian War of 1804-1813 were identified, as well as the influence of their positions on both their own future and the fate of the Karabakh Khanate.

Keywords: Political History, The Karabakh Khanate, Caucasus, The Russian Empire, The Acts of the Caucasian Archaeographic Commission, Genealogy, Ibrahim Khalil Khan

Giriş

1747 yılında Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra Azerbaycan'da başlayan feodal bölünmüşlük döneminde ortaya çıkan 20 küsur hanlık ve sultanlık arasında Karabağ Hanlığı da bulunmaktadır. Kuzey Azerbaycan'ın merkez vilayetlerinin tamamını içine alan Karabağ Hanlığı, özel stratejik öneme sahip olup, Azerbaycan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki irtibatın kurulmasında mühim role sahiptir. Hanlığın stratejik önemi, XVIII. yüzyılın sonu-XIX. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya ve Doğu'ya yönelik işgal planları çerçevesinde Güney Kafkasya'yı işgale başlayan Rusya İmparatorluğu'nun askeri-siyasi çevrelerinde özellikle vurgulanmaktaydı. Bu açıdan Kafkasya'daki Rus Orduları Başkumandanı General P. D. Sisyanov'un İmparator I. Aleksandr'a sunduğu raporu son derece ilgi çekicidir:

“Karabağ coğrafi konumuna göre Azerbaycan'ın yanı sıra İran'ın¹ kapısıdır. Bu yüzden de elde tutulması ve güçlenmesi için daha fazla çaba

¹ General Sisyanov raporunda o dönemde Türk Kaçar sülalesi tarafından yönetilen İran devletini kastediyordu.

gösterilmelidir.”² Bu sebeple Güney Kafkasya'nın işgaline başlayan Rusya İmparatorluğu, Karabağ Hanlığı'nın iç problemlerini öğrenmek amacıyla Han ailesi ve aralarındaki ilişkilerle yakından ilgileniyordu.

XIX. yüzyılda Kafkasya'nın yanı sıra Azerbaycan'ın Rusya İmparatorluğu tarafından işgali tamamlandıktan sonra, Çar memurlarının ve askerlerin işgale dair tüm yazışmaları ve Kafkasya'nın farklı hakimliklerinin tarihi ile ilgili oluşturulan belgelerin toplanmasına başlanır. 1866-1904 yılları arasında toplanmış bu belgelere dayanarak A. Berje'nin redaktesi ile 12 ciltlik “Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tutanakları” (Rusça kısaltması AKAK olarak geçmektedir-E.L.) yayınlanır.

12 ciltlik tutanaklarda yer alan materyaller arasında Karabağ Hanlığı'na ait olan yazışmalar ve belgeler özel önemi haizdir. Bu ise tesadüfi bir durum değildi. Bilindiği gibi Karabağ'la ilgili Çar yönetiminin özel planları bulunmaktadır.

Hanlığa ait materyaller arasında Karabağ hanlarının jeneolojik şeceresi de yer almaktadır. Bu şecere, tutanakların 1868 yılında basılmış ikinci cildinde 1415 no'lu belgede kaydedilmiştir. Karabağ hanlarının şeceresi 1804 yılında Kafkasya'daki Rus Orduları Başkumandanı General Sisyanov'un talimatıyla Şuşa Kalesi Garnizon Komutanı Binbaşı Lisaneviç'in topladığı bilgilerle dayanılarak oluşturulmuş, sonraki yıllarda ise bazı eklemelerde bulunularak geliştirilmiştir.³

Şecere, Şuşa-Karabağ Han soyunun araştırılmasında özel öneme sahiptir. Şunu da kaydedelim ki, tutanakların farklı ciltlerinde Şeki, Gence, Şirvan (Şamahı) Hanlıkları, İlisu Sultanlığı vs. gibi diğer yerel hanlık ve hakimliklerin hükümdarlarının da jeneolojileri verilmiştir. Bunların aracılığıyla yerel hakimlikler arasında ilişkilerin kurulması ve tanziminde aileler arası diplomatik evliliklerin rolünü ortaya çıkarmak mümkündür. Bu belgeler

² “Vsepoddanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 22-go maya 1805 goda”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu* T.II, d.1436, s.702-705. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868, s.703

³ “Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.II, d.1415. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868, s. 695.

üzerinde yapılan kompleks araştırmalar, Karabağ hanlarının diplomatik evliliklere özel önem verdiğini göstermektedir. Söz konusu jeneolojik şecerelerdeki bilgilerin araştırılması Karabağ hanlarının soyu ile bağlı bazı ayrıntıların netleştirilmesinde bize yardımcı olmuştur.

Araştırmamızı gerçekleştirmek için kullandığımız kaynaklar arasında en önemli olan Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tutanakları'nın ikinci cildinde yayınlanan Karabağlı İbrahimhalil Han ve evlatlarının şeceresidir.⁴ Bununla birlikte Gence ve Şeki hanlarının şecereleri de araştırma konusu edilmiştir.⁵ Makale yazımında tutanaklarda bulunan etkili Rus general ve memurlarının Karabağ Hanlığı ile ilgili mektup ve raporlarından da geniş şekilde yararlanılmıştır. Aynı zamanda dönemin çağdaşı ve olaylara da iştirak etmiş Mirza Adıgözel Bey (öl. 1264/1848), Mirza Camal Cavanşir Garabaği (öl. 1269/1853)⁶ ve Ahmet Bey Cavanşir'in (öl. 1320/1903)⁷ eserleri de araştırmamızın önemli kaynakları arasında kabul edilebilir.⁸ İsimlerini kaydettiğimiz yazarların yanı sıra eserleri "Garabağnameler" ismi ile bilinen Mir Mehdi Khazani (öl. 1311/1894)⁹, Rzagulu Bey Mirza Camal Oğlu'nun (öl. 1269/1875)¹⁰ eserleri de kullandığımız kaynaklar arasında önemli yere sahiptir. Kaynakların yanı sıra bu konunun araştırılmasında istinat ettiğimiz

⁴ "Rodoslovnaya İbrahim xana i yego detey", s. 695.

⁵ "Rodoslovnaya tablitsa Gancinskix khanov". *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, çast II, s.909. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1875, s. 905.

⁶ Mirza Camal Cavanşir Garabaği, "Garabağ tarihi", *Garabağnameler*, 1-ci kitab, Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006, s.117-166; Mirza Cemal Cavanşir Karabaği, "Karabağ tarihi", çev.Muhammet Kemaloğlu, *Hikmet Yurdu*, Yıl 7, C. 7, Sayı 14, Temmuz-Aralık, 2014/2, ss. 209-253

⁷ Ahmed Bey Cavanşir, "Garabağ xanlığının 1747-1805-ci illerde siyasi veziyyetine dair", *Garabağnameler*, 1-ci kitab.Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerq-Qərb, 2006, s.167-207

⁸ Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", *Garabağnameler*, 1-ci kitab, Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006, s.7-116

⁹ Mir Mehdi Khezani, "Kitabi-tarihi-Garabağ", *Garabağnameler*, 2-ci kitab. Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006, s.107-234

¹⁰ Rzagulu Bey Mirze Camal oğlu, "Penah khan ve İbrahim khanın Garabağda hakimiyyetleri ve o zamanın hadiseleri Garabağ", *Garabağnameler*, 2-ci kitab. Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006, s.235-287

XIX. yüzyıl tarihçileri¹¹ ve Karabağ Hanlığı'nı araştırmış çağdaş tarihçilerin¹² eserlerini de özellikle kaydetmek gerekir.

Makalemizde, Karabağ hanlarının Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tutanakları'nda yer alan jeneolojik şemadaki bilgilerle araştırdığımız dönemin diğer kaynaklarındaki bilgiler karşılaştırılarak, Karabağ hanları ve hanedanının diğer üyeleri ile ilgili araştırmanın yapılması hedeflenmiştir. Araştırmamızın temel amacı "Karabağ hanları kimdi?" sorusuna cevap bulmak ve gerçek portrelerini okura takdim etmektir. Ayrıca Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tutanakları'ndaki ve dönemin diğer kaynaklarındaki bilgilere dayanarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısı-XIX. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu işgalleri sırasında Kafkasya'da yaşanan siyasi olaylara Karabağ hanları sülalesine mahsus özelliklerin etkisini belirlemek ise ikinci amacımız olarak kabul edilebilir. Şunu da ilave edelim ki Karabağ Hanlığı tarihi, sosyo-ekonomik yaşamı ve kültürüne dair yeteri kadar eserin bulunmasına rağmen günümüze kadar Karabağ hanlarının şeceresi bağımsız

¹¹ Bakıhanov, A. A., Gülistan-i İrem, Baku, Elm, 1991; Butkov, İ.G., Materialı dlya novoy istorii Kavkaza. S 1722 po 1803 god. Çast Vtoraya, Sankt-Peterburg, 1869; Opisanıye Karabagskoy provinsii, sostavlennoye v 1823 qodu po rasporyajeniyu glavnoupravlyayuşego v Gruzı Yermolova deystvitelnım statskim sovetnikom Mogilevskim i polkovnikom Yermolovım 2-ım. Tiflis, v Tipografii Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo: 1866; Dubrovin N.F. İstoriya voynı i vladıçestva russkix na Kavkaze. (Ot prinyatiya Gruzii pod pokrovitelstvo Rossii do vtorjeniya persov v 1794 godu), V 6-ti tomah. T. II Sankt-Peterburg, Tipografiya İ.N.Skoroxodova: 1886

¹² Mehmet Ali Çakmak, *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan- Türkiye Münasebetleri. (1723-1829)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; Tofiq Mustafazade, *Qarabağ xanlığı*, Bakı: "Sabah", 2009; Fahri Abasov, *Karabagskoye xanstvo*, Bakı: Tahsil, 2007; Hacıyeva Zemfira, *Garabağ xanlığı: sosial-iqtisadi Münasibetler ve dövet guruluşu*, Bakı, "Tahsil", 2007; Hüseyinov Yunis, *Garabağ Tarihi Menbelerde*, Bakı: "Şuşa", 2012; Muhammet Kemaloğlu, "Azerbaycan'ın anklav ve eksklav toprakları", *Çağ Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2021): 65-83; Muhammet Kemaloğlu, "Cebrayıl-Büyük Mercanlı Sosyal Hayatından Örnekler: Azerbaycan - Karababağ Bölgesi", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2013), s. 1-43; Aziz, Boran, "Azerbaycan Ruhaniyyinde Şuşadaki Mescidlerin Ve İmanlı İnsanların Yeri. ("Qarabağnameler" Esasında)", *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1, (2022): 1-20; Sadıgova Aysel, "Penahali han Cavanşir tarafından Garabağın Alban-Hristian meliklerinin merkezi hakimiyete tabe edilmesi", *Akademik Tarih ve Düşünce*, 8/1 (2021): 426-443

olarak araştırma konusu edinilmemiş ve bu anlamda mevcut makalemiz Karabağ tarih biliminde bir ilk sayılabilir.

1. Han Şeceresinin İlk Temsilcileri

Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tutanakları'nın ikinci cildindeki Karabağ hanlarının jeneoloji şemasına göre sülalenin temelini Penahali Bey isimli bir şahıs atmıştır.¹³ Penahali Bey'in kimliğine dair Mirza Adıgözel Bey şu bilgileri vermektedir:

"Penahali Bey aslen Sarıcalı oymağındandır... Gence Vilayeti hanlarının işi terakkide olduğu sırada o Gence tarafına gidip onların (Gence hanlarının) hizmetinde bulundu. Yüce himmet sahibi olan Penahali Bey hizmetkarlığı kendisine yakıştıramadı. O Karabağ vilayetinin Cavanşir oymağına geldi. Aslan kadar güçlü, genc kaderi kendisine yar oldu, zengin oldu. Evlendi, sevimli ve mutlu bir oğlu oldu. O yükseklik semasının parlak yıldızının ismini Ali koydu. Onun alemi nurlandıran sarı benizi anne-babasının kalbini kehribarın samanı çektiği gibi kendisine çekiyordu. Bu yüzden de ona "Sarıca Ali" deniyordu. Çok zengin ve etkili olduğuna göre, çevresine bir çok nahurcu, işçi, hizmetçi, çoban, yulcu toplandı ve büyük bir oba oldu. Bu obanın ismi ise "Sarıcalı" kaldı..."¹⁴

Böylece Mirza Adıgözel Bey'in verdiği bilgilere göre Karabağ hanlarının soyu Sarıcalı oymağından olan Penahali Bey'den gelmiştir. Bilindiği gibi Oğuzların Afşar boyundan olan Sarıcalılar Azerbaycan, Türkmenistan, Irak, İran ve Anadolu'nun birçok bölgesine yayılmış Türk boylarındandır. Penahali Bey'in mensubu olduğu Cavanşir nesli de bahsi geçen Sarıcalı oymağındandı.¹⁵ Mirza Adıgözel Bey'in verdiği bilgileri Mirza Camal Cavanşir Bey de onaylamaktadır:

"Merhum Pehan Han'ın soyu Dizağ'ın Cavanşir elindedir. Bu el eski zamanlarda Türküistan'dan gelmiş Behmenli elinin bir kolu olan Sarıcalı oymağındandır. Bunların dedeleri Cavanşir eli

¹³ "Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey", s. 695.

¹⁴ Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", s. 37.

¹⁵ Çakmak, Hanlıklar Devrinde Azerbaycan- Türkiye Münasebetleri. (1723-1829), s. 80

arasında ünlü, namlı, ekmekli, zengin ve ihsan sahibi olmuş insanlardı.”¹⁶

Tutanaklardaki şeceresinde Penahali Bey’in Ali isminde oğlunun olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Penahali Bey’in varisi olarak yalnızca İbrahimhalil Ağa’nın ismi kaydedilmiştir. Mirza Adıgözel Bey ise Penahali Bey’in iki oğlu olduğunu kaydetmekte, “devlet ve nüfuz”un Ali Bey’in kardeşi İbrahimhalil Ağa’ya sonradan geçtiğini ve onun döneminde Penahali Bey sülalesinin devletinin ve gücünün daha da arttığını kaydetmiştir.¹⁷ Kaynakta İbrahimhalil Ağa’nın iki oğlunun ismiyle karşılaşılmaktadır: Fadlali Bey ve Penahali Bey. Bilgilere göre Nadir Şah, mensubu oldukları Cavanşir ilinden asker toplarken İbrahimhalil Ağa’nın büyük oğlu Fadlali Bey’i yanında götürerek kendisine naiplik ve sarayında eşikağası görevlerini tevdi etmiş, lakin kısa süre içinde Fadlali Bey vefat etmiştir.¹⁸

Fadlali Bey’in zamansız ölümünden sonra Nadir Şah kardeşi Penahali Bey’i yanına davet etmiş ve kardeşinin görevlerini kendisine havale etmiştir. Karabağ hanlarının şeceresinde İbrahimhalil Ağa’nın varisi olarak tekçe Penahali Bey gösterilmiş ve ismi “Penah Han” olarak kaydedilmiştir.¹⁹ Kanaatimizce şecerede Fadlali Bey’in isminin kaydedilmemesi onun erken vefatı sebebinden Penahali Bey’in İbrahim halil Ağa’nın tek varisi olması ile ilişkili olabilir.

1736 yılında Muğan Kurultayı’nda Nadir’in Şah seçilmesine karşı çıkan ve Safevi mirasını savunan Otuz İki, Kebirli, Cavanşir boylarında Nadir Şah’ın gazabından çekinen Penahali Bey, bir süre sonra yanından kaçmıştır. Bu olayın tarihini bazı yazarlar 1738, bazıları ise “1741 yılı olarak kaydetmektedir.²⁰ Safevi devletine gelince şunu belirtmeliyiz ki, Boris Zahoder²¹ ve Oruj Bey Bayat’ın²² yazdığı gibi, Safevi Devleti 32 Türk boyunun

¹⁶ Mirza Camal Cavanşir, “Garabağ tarihi”, s.125

¹⁷ Mirza Adıgözel Bey, “Garabağname”, s.37

¹⁸ Mirza Adıgözel Bey, “Garabağname”, s.38

¹⁹ “Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey”, s.695

²⁰ Mustafazade, Garabağ xanlığı, s. 29.

²¹ Zakhoder B. N., Gosudarstvo Sefevidov v kn.: “Vsemırnaya istoriya”, t.4 (gl. 4), Moskva: 1959, s. 558

²² Kniga Orudj-Beka Bayata Don Juana Persidskogo. Bakü: 1988, s. 31

birleşmesiyle oluşturulmuş bir devletti ve Türkler bu devletin omurgasını oluşturuyordu. Malum olduğu gibi, yeni bir devlet kurulurken, devletin temelini atanlar aynı soydan olan ve güvenebileceği sosyal direklere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yüzden de Safevilerin mevcut oldukları dönemde yalnız Türk-Kızılbaş boylarına güvenmeleri, onların aynı kökten olduğunu ispatlamaktadır²³. Bu devletin üç başkentinden ikisi - Tebriz ve Kazvin - Azerbaycan'ın tarihi topraklarında mevcuttu ve üçüncü başkent İsfahan, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Horasan eyaletine aitti. İskender bey Münşi'nin "Tarih-i Alem Aray-i Abbasi" adlı eserinden yola çıkılarak Safevi Devletinin İran devleti olarak sunulduğu dönemde dahi yönetiminde asıl yerin Türklere ait olduğu gözükmektedir.²⁴ Mirza Adıgözel Bey'in kaydettiğine göre Nadir Şah, Azerbaycan ve Şirvan hanlarına Penahali Bey'in yakalanarak kendisine teslim edilmesi ile ilgili çok sayıda emirler gönderse de bu işte başarıya ulaşamamıştır.²⁵

Bilindiği gibi 1747 yılında Nadir Şah suikast sonucu öldürüldükten sonra Azerbaycan'da kurulan birçok bağımsız hanlıklardan biri de Penahali Bey'in Han ünvanını kabul ederek temelini attığı Karabağ Hanlığı olmuştur. O yaklaşık 200 kişilik atlı birliği ile birlikte Karabağ'a gelip kendisini Han ilan etmiştir. Penahali Bey hanlık iddiasını kendisinin Hülâgüler soyundan olan Argun Han neslinden olması ile temellendirmiştir.²⁶

Penahali Han hakimiyeti boyunca Karabağ Hanlığı'nı Şekili Hacı Çelebi Han, Urmiyeli Fethali Han Afşar vs. gibi rakiplerinden korumak zorunda kalmış ve savunma amaçlı olarak sırasıyla Bayat, Şahbulak ve son olarak Şuşa kalelerini inşa ettirmiştir.²⁷

1761 yılında Karabağ Hanlığı Urmiyeli Fethali Han Afşar'ın saldırısına maruz kalmıştır. Penahali Han oluşan tehlikeli durumda kendisine zahiren itaat ederek anlaşma yapmayı kabul etmiş, oğlu İbrahimhalil Ağa'yı rehlin

²³ Memmedova, Arzu, "Safevilerin Devlet Yöneticiliğinde Türk Dili, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. İzmir, 16-18 Aralık, 2010, s.668

²⁴ İskender bey Münşi, Tarih-i Alem Aray-i Abbasi (Abbasi'nin Dünyanı Bezeyen Tarihi), c. I, Bakü: 2009, s.

²⁵ Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", s. 38.

²⁶ Mustafazade, Garabağ xanlığı, s. 30.

²⁷ Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", s.40-48

olarak vermek zorunda kalmıştır.²⁸ Fethali Han kızını İbrahimhalil Han'a nikahlayarak kendisini yanında tutmuştur. A. A. Bakıhanov'un kaydettiğine göre sonraki yıl İran'da yönetim uğrunda mücadeleye başlayan Kerim Han Zend Azerbaycan'a geldiğinde Penahali Han İbrahimhalil Han'ı rehlin olmaktan kurtarmak amacıyla onunla işbirliği yaparak Urmiye'nin alınmasında yardımcı olmuştur. Kerim Han ise İbrahimhalil Han'ı esirlikten kurtarmış ve onu Karabağ Han'ı olarak atayarak, sözde galibiyeti kutlamak amacıyla Penahali Han'ı kendisi ile Şiraz'a götürmüştür.²⁹ Penahali Bey Kerim Han Zend'e katılarak Şiraz'a gittiği zaman hanlığın yönetimini geçici olarak oğlu Mehrelı Bey'e bırakmıştı.³⁰ Bilindiği gibi Penahali Han Şiraz'da 1763 yılında muammalı bir şekilde vefat etmiştir.³¹ Kaynaklarda Penahali Han'ın ölüm tarihi birkaç yıl farkla kaydedilmektedir. Bazı kaynaklarda 1759 veya 1760 yılında vefat ettiği bildirilmektedir.³² Lakin son yıllarda yapılan araştırmalar Penahali Han'ın 1763 yılına kadar yaşadığını söyleme imkanı vermektedir.³³

2. İbrahimhalil Han ve Ailesi

Penahali Han'dan sonra oğlu İbrahimhalil Han Karabağ Hanı oldu (1763-1806). Jeneolojik şemada Penahali Han'ın, daha sonra onun yerine geçmiş olan İbrahimhalil Han dışında hiçbir evladının ismi kaydedilmemiştir.³⁴ İbrahimhalil Han Penahali Han'ın büyük oğludur.³⁵ Kaynaklar ise bize Penahali Han'ın en azından Mehrelı Bey adında bir oğlunun daha olduğunu kaydetmektedir. Şöyle ki, yukarıda da kaydettiğimiz gibi Penahali Han,

²⁸ Bakıhanov, Gülistan-i İrem, s. 158.

²⁹ Bakıhanov, Gülistan-i İrem, s.159

³⁰ Söz konusu dönemde Kerim Han Zend Kuzey ve Güney Azerbaycan hanlıklarını işgal etmişti ve hanlarını sadakatini temin amacıyla onları kendisi ile Şiraz'a götürmüştü. Bu olay "Şiraz Misafirliği" adı ile tarihe düşmüştür.

³¹ Mustafazade, Garabağ xanlığı, s. 49.

³² Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", s. 56.

³³ Mustafazade, Garabağ xanlığı, s. 50.

³⁴ "Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey", s.695

³⁵ Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", s. 53.

Kerim Han Zend'e katılarak Urmiye'ye gittiği zaman hanlık yönetimini geçici olarak oğlu Mehreli Bey'e vermiştir.³⁶

Arkeografi Komisyonu Tutanakları'nda jeneolojik şemada şecerenin ilk temsilcilerinden farklı olarak İbrahimhalil Han'ın ailesine dair geniş bilgilere yer verilmektedir. Bu ise boşuna değildi. Çünkü İbrahim Han'ın soyuna dair bilgiler o sıralarda Rusya yönetim kademelerinde çalışmaya başlanmış ve Mirza Adıgözel Bey, Ahmed Bey Cavanşir vs. tarafından düzenlenmiştir. Onlar ise dönemin çağdaşları olduğundan İbrahim Han'ın ailesine dair daha ayrıntılı bilgilere sahiptiler.

İlk önce İbrahimhalil Han'ın eşleri şemada "sürekli nikahlı eşleri" ve "geçici nikahlı eşleri" olarak iki gruba ayrılmış ve her bir eşinden olan erkek ve kızlarının isimleri kaydedilmiştir. Bu şemaya göre İbrahimhalil Han'ın sekiz sürekli nikahlı ve altı geçici nikahlı eşi olmuştur. İbrahimhalil Han'ın sürekli nikahlı eşleri şunlardır:

1. Hanım (Cavanşir kabilesi Binbaşısının kızı)
2. Tuti Beyim (Kısa süre zarfında vefat eden bu hanım Genceli Şahverdi Han'ın kızı, Cavad Han'ın kızkardeşi idi)
3. Hurşidbeyim (Genceli Şahverdi Han'ın kızı, Cavad Han'ın kızkardeşi)
4. Bikeağa (Avar Hakimi Nutsal Han'ın kızı, meşhur Ömer Han'ın kızkardeşi)
5. Allahyar Bey Ungutlu'nun kızı (Şecerede hanımın ismi kaydedilmemiştir-E.L.)
6. Cavahir Hanım (Gürcü Knyazı Yevgeni Abaşıdze'nin kızı)
7. Şahnise Hanım (Bedir Han Şahseven'in kızı)³⁷
8. Tububeyim (Şekli Hüseyin Han'ın kızı ve Selim Han'ın kızkardeşi) Tutubeyim'e dair bilgiler şecerenin not kısmına sonradan ilave edilmiştir.

³⁶ Mirza Adıgözel Bey, "Garabağname", s. 53.

³⁷ "Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey", s. 695.

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, şecerede İbrahimhalil Han'ın sürekli nikahlı eşlerinin yanı sıra geçici nikahlı eşlerinin (hizmetçi veya cariye) isimleri de kaydedilmektedir:

1. Ruham (Nahçıvanik köyünden Ermeni)
2. Hatay Hanım (Dizak meliki Vakhtang'ın kızı)
3. Anahanım (Şuşa sakini Hacı Kerim'in kızı)
4. Sona Hanım (Tağ köyünden Ermeni)
5. Hatice (Şemşedil'in Behramlı köyünden)
6. Müresse Hanım (Sarıçalı Gülmalı Bey'in kızı)

Şunu da kaydedelim ki, Şeki Hanlığı ile Karabağ Hanlığı arasında İbrahimhalil Han döneminde karşılıklı nikah diplomasisi mevcut olmuş, İbrahimhalil Han Şeki Hakimi Selim Han'ın kızkardeşi Tububeyim'le, Selim Han ise İbrahimhalil Han'ın kızı Tutibeyimle evlenmiştir.³⁸

İbrahimhalil Han'ın evliliklerine baktığımızda onun yalnızca Azerbaycan'ın değil aynı şekilde Kafkasya'nın farklı hanlıkları ve hakimlikleri (Gence Hanlığı, Şeki Hanlığı, Avar Hanlığı, Gürcü İmeretiya Çarlığı vs.) ile ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesinde nikah diplomasisine özel yer verdiğini görmek mümkündür. Aynı şekilde İbrahimhalil Han'ın sürekli nikahlı eşleri arasında birbiriyle düşman iki ailenin kızının olduğu da bir gerçektir. Bunlar Gürcü Knyazı Yevgeniy Abaşidze'nin kızı Cavahir Hanım ve Avar Hanlığı hakimi Ömer Han'ın kızkardeşi Bikeağadır. Şöyle ki, Avar hakimi Ömer Han Gürcistan'a özellikle de Kartli Çarı II. Irakli'ye karşı 1783-1785 yıllarında düzenlediği seferler sırasında İmereti ve Kartalini'ye girerek Knyaz Yevgeniy Abaşidze'ye mahsus Vahan Kalesi'ni ele geçirmiş, Abaşidze'nin mülklerini defalarca yağmalamıştır.³⁹ Bu seferlerin birinde o Abaşidze'nin iki kızını esir alarak birisi ile kendisi evlenmiş, ikincisini -gelecek Cavahir Hanım'ı- ise eniştesi

³⁸ "Rodoslovnaya şekinskix khanov". *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografičeskoyu Komissiyeyu*, t.V, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1873
Родословная Шекинских ханов / АКАК, т.V., Тифлис, 1873, s. 1120.

³⁹ Butkov, Materialı dlya novoy istorii Kavkaza. S 1722 po 1803 god, s.183-185.

İbrahimhalil Han'a vermiştir. Böylece Cavahir Hanım İbrahimhalil Han'ın sarayında sürekli nikahlı eş olarak yer almıştır.⁴⁰

Rus yazarların şecerede "geçici nikahlı eşler" olarak kaydettikleri son altı hanım ise muhtemelen İbrahimhalil Han'ın geçici nikahla (muta nikahı⁴¹ ile) evlendiği hizmetçi ve cariyeleridir. Yine muhtemelen bu hanımlar, hana karşı ayaklanma tehlikesi olan insanların ailelerinden olmuş ve han bu yolla, yani kızlarını sarayda esir tutarak kendilerini itaat etmeye zorlamıştır.

Şecereye göre İbrahimhalil Han'ın 13 eşinden 21 çocuğu-12 oğlu ve 9 kızı-olmuştur. Bunlardan sürekli nikahta olduğu eşlerinden:

1. Hanım isimli eşinden Muhammedhasan isimli oğlu;

2. Hurşudbeyim isimli eşinden Mehdigulu Ağa isminde bir oğlu ve Ağabeyim (sonralar Fethali Şah'la (Baba Han) evlendirilir) ve Tutibeyim isimli iki kızı;⁴²

3. Bikeağa isimli eşinden Hanlar Ağa ve Ahmed Han isimli iki oğlu ve Seltenebeyim isminde bir kızı;

4. Allahyar Bey Ungutlu'nun kızından Memmedgasım isimli bir oğlu;

5. Cavahir Hanım'dan Abbasgulu Bey isminde bir oğlu ve Gövhernise isminde bir kızı;

6. Şahnise Hanım'dan Bakhşı Beyim, Kіçikbeyim ve Tutibeyim (Şekli Selim Han'ın eşi) isminde üç kızı;

⁴⁰ "Vsepoddanneyşeye proşeniye vdovı İbragim xana Djavaxir khanum, ot 16-go Yanvaryaya 1807-go goda". Aktı, *Sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoju Komissiyeyu*. T.III, d..627. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1869, s. 343.

⁴¹ İlk Müslüman toplumunda ve bazı Şii mezheplerinde uygulanan kadın ve erkeğin anlaşarak belirli bir süre ve ücret karşılığında bağlanan geçici nikah.

⁴² Kaynaklarda Hurşudbeyim'in kız çocukları ile bağlı bir uygunsuzluğu burada kaydetmemiz gerekir. İbrahimhalil Han'ın nesil şeceresine Ağabeyim ve Tutibeyim kardeşlerinin annesi olarak Şahverdi Han'ın büyük kızı Tutibike kaydedilmektedir. Lakin Gence hanlarının nesil şeceresinde Tutibike'nin evlatlarının olmadığı kaydedilmektedir. Muhtemelen Binbaşı Lisaneviç Karabağ hanının şeceresinde yanlışlığa yol vermiş ve Şahverdi Han'ın iki kızını karıştırarak Ağabeyim ve Tutibeyim'in Tutibike'nin kızları olduğunu yazmıştır.

7. Tububeyim'den Ezetbeyim isimli bir kızı.

Geçici nikahlı eşlerinden olan evlatları:

1. Ruham Hanım'dan Ebülfetağa isminde bir oğlu;
2. Hatay Hanım'dan Hüseyngulu Bey ve Sefigulu Bey isminde iki oğlu;
3. Anahanım'dan Fethali Bey isminde bir oğlu;
4. Sona Hanım'dan Süleyman Bey isminde bir oğlu;
5. Hatice Hanım'dan Şeyhali Bey isminde bir oğlu;
6. Müresse Hanım'dan Şahnise isminde bir kızı.

Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tutanakları'nın farklı ciltlerinde İbrahimhalil Han'ın sürekli nikahlı eşleri ve onların evlatları ile ilgili son derece dikkat çekici bilgiler kaydedilmiştir. Şöyle ki, VI. ciltte yer alan Gence hanlarının jeneolojik şeceresinden, aslında İbrahimhalil Han'ın Genceli Şahverdi Han'ın iki kızı ile evlendiğini görmekteyiz. İbrahimhalil Han önce Tutibeyim isimli kızı ile evlenmiş, onun ölümünden sonra 1761 yılında jeneoloji şecerede ikinci yeri alan diğer kızı-Hurşudbeyim-ile evlenmiştir. Nikah tarihinden Hurşudbeyim'le evlendiğinde İbrahimhalil Han'ın henüz han olmadığı da anlaşılmaktadır. Şunu da ilave edelim ki, Tutibeyim'in çocuğu olmamış ve Gence'de defnedilmiştir.⁴³

Bilindiği gibi İbrahimhalil Han'ın hakimiyeti döneminde 14 Mayıs 1805 yılında imzalanan Kürekçay Anlaşması'na göre Karabağ Hanlığı iç bağımsızlığını korumak şartıyla Rusya İmparatorluğu'nun yönetimine geçmiştir. Anlaşmanın imzalandığı sırada İbrahim Han Rusya'nın, hanlığın iç bağımsızlığını koruma niyetinde olmadığını anlamıştır. Bu yüzden ki, General Sisyanov'un raporlarında kaydedildiği gibi, o anlaşmanın 1804 yılı işgalinden sonra ismi Yelizavetpol olarak değiştirilmiş olan Gence'de imzalanması için İbrahimhalil Han'ı buraya davet etse de Han Rus generaline güvenmediğinden hanlık topraklarını terketmekten kaçınmıştır. Sisyanov onu büyük zorluklarla Rusya işgal bölgesinin Karabağ Hanlığı'na en yakın mıntıkası olan Kürekçay'da görüşmeye ikna edebilmiştir. Sisyanov'un şahsi

⁴³ "Rodoslovnaya tablitsa gancinskix xanov", s.905

itirafına göre anlaşmanın Yelizavetpol’de imzalanması Rusya İmparatorluğu’nun itibarını daha da artırabilirdi. Lakin yukarıda kaydedildiği gibi İbrahimhalil Han bunu kesin bir dille reddetmiştir.⁴⁴

Makalemizin ana konusundan uzaklaşmamak için bu tarihi olayın askeri-siyasi yönüne temas etmeyeceğiz. Söz konusu olayda İbrahimhalil Han’ın Gürcü kökenli eşi olan, şecerede sürekli nikahlı eşleri listesinde beşinci sırada yer alan Cavahir Hanım’ın rolüyle ilgili bir takım dikkat çekici ve şimdiye kadar tarih bilimimizde bazı nedenlerle gölgede kalmış durumları aydınlatmakta fayda gördük. Bu gerçekler 12 Haziran 1806 yılında İbrahimhalil Han’ın ve bazı aile üyelerinin Binbaşı Lisaneviç tarafından öldürülmesinden sonra eşi Cavahir Hanım’ın imparatora yazdığı rica mektubundan anlaşılmaktadır.⁴⁵

Cavahir Hanım söz konusu mektubunda Avar Hanı Ömer Han tarafından esir alınarak İbrahimhalil Han’a verilmesinden sonra⁴⁶ gece gündüz bu evlilikten kurtularak geri dönmenin yollarını aradığını ve Rus ordularının Azerbaycan’a girmesinden sonra kurtuluşuna dair kalbinde ümit oluştuğunu kaydetmekteydi. O bu amaçla General Sisyanov’a (bilindiği gibi Sisyanov aslen Gürcü olan Rus generali idi-E.L.) daha 1804-1805 yıllarının başlarında gizlice mektup yazarak, kendisinden Karabağ Hanlığı’nı işgal etmesini rica etmişti. Karabağ Hanlığı’nın işgali zaten Rusya’nın işgalci planları arasındaydı. Lakin Han ailesi dahilinde kendine müttefik bulan Çar generali Sisyanov bu fırsatı kaçırmak istemedi ve mektubu aldıktan kısa süre sonra Rusya’nın himayesini kabul etmesi talebiyle İbrahimhalil Han’la görüşmelere başladı. Bu ortamda Cavahir Hanım’a, İbrahimhalil Han’ı imparatorun hakimiyetini tanınması için ikna etmek gibi önemli bir görev düşmekteydi. Cavahir Hanım

⁴⁴ “Otnoşeniye knyazya Tsitsianova k knyazu Çertoriyskomu, ot 9-go Maya 1805 goda, No 298”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, T.II, d.1436*, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868, s.702-705

⁴⁵ “Vsepoddanneşeye proşeniye vdovı İbragim xana Djavaxir xanum, ot 16-go Yanvarya 1807-go goda”, s. 343.

⁴⁶ Avar hanı Ümme Han (Ömer Han) 1785 yılında Cavahir Hanım’ın babası Knyaz Abaşidze’yi esir alarak aile kasrı olan Vakhan’ı kuşatarak yıkmıştı. (Dubrovin N.F. *İstoriya Voynu i Vladıçestva Russkix na Kavkaze. (Ot Prinyatiya Gruzii pod Pokrovitelstvo Rossii do Vtorjeniya Persov v 1794 godu), V 6-ti tomah. T. II Sankt-Peterburg, Tipografiya İ.N.Skoroxodova. t.2, s.147-148).*

bunun için tüm araçlardan yararlandı ve sonuçta hiçbir şeyden şüphelenmeyen Han'ı ikna etmeyi başardı.⁴⁷

İbrahimhalil Han, Rusya İmparatorluğu'nun himayesinin kabulü ile ilgili Şuşa'da topladığı divanda tüm etkili Karabağ beylerinin itirazına rağmen Rusya ile anlaşma yapmaya razı oldu.⁴⁸

İbrahimhalil Han'ın öldürülmesi sırasında 11 yaşındaki oğlu Abbasgulu Ağa'nın da öldürülmesine rağmen Cavahir Hanım Karabağ'ı terketme düşüncesinden vazgeçmez, İmparator'dan mümkün olduğunca kısa bir sürede yerel Rus idarecilerine emretmesini, kendisinin ve kızının bu "yabancı halktan" kurtarılacak Petersburg'a, İmparator'un huzuruna gönderilmesini rica eder.⁴⁹

Böylece mektupta da görüldüğü gibi İbrahimhalil Han'ın 14 Mayıs 1805 yılında Kürekçay Anlaşması'nı imzalayarak Karabağ Hanlığı'nın Rusya İmparatorluğu'nun himayesine verilmesinde Gürcü asıllı Cavahir Hanım'ın perde arkası faaliyeti önemli rol oynamıştır.

Kürekçay Anlaşması'na göre İbrahimhalil Han'ın veliahdı ve varisi olarak büyük oğlu Muhammedhasan Ağa ilan edilmişti. Lakin o daha babası hayatta iken, 1805 yılının kasım ayında verem hastalığından vefat etti.⁵⁰ Muhammedhasan Ağa'nın İbrahimhalil Han hayatta iken vefat etmesi, General Sisyanov ve Çar hükümetini ciddi şekilde rahatsız eder. Çar hükümeti İbrahimhalil Han'ın ölümünden sonra varisleri arasında yönetim uğrunda muhtemel mücadelenin yaşanmaması için bazı önleyici tedbirler almıştır.

Şunu da kaydedelim ki, Muhammedhasan Ağa'nın Gence Hanı Şahverdi Han'ın kızı, Cavad Han'ın kızkardeşi olan Hayrunnisa Hanım ve Hoylu

⁴⁷ "Vsepoddanneşeye proşeniye vdovı İbragim xana Djavaxir xanum, ot 16-go yanvaryu 1807-go goda", s.343

⁴⁸ Mustafazade, Garabağ xanlığı, s. 189.

⁴⁹ "Vsepoddanneşeye proşeniye vdovı İbragim xana Djavaxir xanum, ot 16-go yanvaryu 1807-goda", s.343

⁵⁰ "Vsepoddanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 28-go noyabryu 1805 goda". *Akti, Sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu* T.II, d.1485, s.725. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868, s. 725.

Ahmed Han'ın kızı, Cafergulu Han'ın kızkardeşi olan Mahişeref isimli iki sürekli nikahlı eşi bulunmaktadır. Hayrunnisa'dan Muhammedhasan Ağa'nın üç oğlu-Cafergulu Bey, Şükürullah Bey ve Hancan Ağa, Mahişeref'den ise Büyükhanım isimli bir kızı olmuştur.⁵¹ Sisyanov İmparator'a sunduğu raporunda Muhammedhasan Ağa'nın varisi olarak büyük oğlu Cafergulu Bey'i gizlice tahta hazırlamayı ve İbrahimhalil Han'ın sağlığında Çar hükümetinin her taraflı himayesi ile taraftarlarının sayısını artırarak kendisine rakip olabilecek amcaları-Mehdigulu Ağa, Hanlar Ağa ve Ahmed Bey'in etkinliğini azaltmayı önermektedir.⁵²

Daha önce de kaydettiğimiz gibi İbrahimhalil Han 1806 yılının Haziran ayında Binbaşı Lisaneviç tarafından katledilir. Buna, Rusya İmparatorluğu'nun Karabağ Hanlığı ile ilgili planlarının (Karabağ Hanlığı lağvedilerek topraklarında Ermeni melikliklerinin mevkilerinin güçlendirilmesi ve bu meliklikler aracılığıyla halkın boyun eğdirilmesi, Han yönetiminin tam olarak lağvedilmesi planlanmıştı) İbrahimhalil Han tarafından öğrenilmesinden sonra, onun 1804-1813 yılları Birinci Rus-Kaçar Savaşı sırasında Fethali Şah Kaçar ve Şehzade Abbas Mirza ile görüşmelerde bulunması neden olmuştu.⁵³

General Sisyanov'un önerilerine rağmen Çar Aleksandr'ın 1806 yılı eylül ayında gönderdiği özel fermanla Şuşa ve Karabağ hanı olarak İbrahimhalil Han'ın oğlu Mehdigulu Ağa atanmıştı.⁵⁴ Şunu da kaydedelim ki, Mehdigulu Han Genceli Cevad Han'ın torunu, Uğurlu Han'ın kızı Bedircahan Beyim'le evliydi.⁵⁵ Mehdigulu Han tahta çıkarken evladı olmamış, yalnız Karabağ

⁵¹ "Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey", s. 695.

⁵² "Vsepoddanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 28-go noyabrya 1805 goda", s.725

⁵³ "Raport podpolk. Lisaneviça gen.-m. Nesvetayevu, ot 4-go sentabrya 1806 goda". *Akti, Sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.III, d.610, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1869, s.334. Yeri gelmişken şunu da ilave edelim ki, gelecekte Karabağ Hanlığı'nın tarıma elverişli topraklarının tamamına yakınına Rusya'ya hizmet eden köken itibariyle Hristiyan olan General Medetov tarafından el konulmuştu.

⁵⁴ "Vısoçayşaya gramota gen.-m. Mexti-kuli Age, ot sentyabrya 1806 goda". *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.III, d.613. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1869, s.336-337

⁵⁵ "Potomstvo Cevad xana". *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, cast. II, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1875, s.906

Hanlığı'nın lağvinden 10 yıl sonra 1832 yılında tek evladı-gelecekte ünlü şair ve hayirsever olarak tanınan-Hurşudbanu Natavan doğmuştur.

Anlaşılan Çar hükümeti hanlığın yönetimini Rusya'nın Kafkasya'daki asıl rakiplerinden olan Türk Kaçarlar sülalesine meyilli 17 yaşındaki Cafergulu Ağa'ya teslim etmekten çekinmiştir. Bu bir taraftan Rusya'nın işgalci siyasetine karşı çıkan ve savaş ortamında olduğu Kaçarlar'ın Azerbaycan'daki mevkiini güçlendirebilir, diğer taraftan ise Karabağ halkı arasında etkili olan Mehdigulu Ağa'yı da Rusya'nın karşı safına geçmeye sevkedebilirdi. Böyle bir ihtimalin yaşanmaması için Mehdigulu Ağa tercih edilmiştir. Bu atama, gelecekte Mehdigulu Han ile Cafergulu Ağa arasındaki düşmanlığın şiddetlenmesi ile sonuçlanır.

Şehzade Abbas Mirza ile uzun süren görüşmelerden sonra 1812 yılında Cafergulu Ağa Kaçarlar tarafına geçmiş ve Kaçarlar'ın Rusya'yı yenmesi durumunda hanlığın kendisine verilceği sözünü almıştı. Cafergulu Ağa İran'ın lehine saf değiştirdikten sonra Çar hükümeti annesi Hayrunnisa Beyim'i gözaltına almış ve denetim altında tutmuştur. Hayrunnisa Beyim'in Karabağ'da kalmasını tehlikeli gören Çar yönetimi onu Tiflis'e götürmüş ve iki seçimle karşı karşıya bırakmıştır: ya o Rusya'ya gönderilecek, ya da 150 bin gümüş ruble değerinde süs eşyalarını rehin bırakarak serbest bırakılacaktı. Hayrunnisa ikinci seçeneği kabul etmiştir.⁵⁶

İki yıl sonra yani 1814 yılında Cafergulu Ağa Karabağ'a geri dönmüş, Çar hükümeti kendisini affederek albay rütbesini iade etmiş ve yeniden hanlığın varisi olarak kabul etmiştir.⁵⁷ Böylece varisi olmayan Mehdigulu Han'dan sonra Cafergulu Ağa Şuşa ve Karabağ Hanlığı'nın sonraki hanı olacaktı. Buna rağmen Kafkasya'nın yeni Başkumandanı General Yermolov, 1817 yılında İmparator I. Aleksandr'a sunduğu raporunda selefi General Ritşev'in yanlışını düzeltmeye ve Cafergulu Ağa'yı Karabağ Hanlığı'nın varisi olarak kabul

⁵⁶ "Otnoşeniye markiza Pauluççi k gr. Rumyantsevu, ot 19-go aprelya 1812 goda, No 119". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografişeskoju Komissiyeyu*, t.V, d.201. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1873, s.133-134

⁵⁷ "Vsepoddanneşiy raport generala Yermolova, ot fevralya 1817 goda". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografişeskoju Komissiyeyu*, t.VI, çast. I, d.1263. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s.835.

etmemeye davet eder. General Yermolov hem Karabağ hem de Şeki Hanlığı gibi zengin ve önemli hanlıklarda zamanla han yönetimini ortadan kaldırarak direkt Rusya İmparatorluğu'na bağlanmasını teklif etmekteydi.⁵⁸ Söz konusu raporda Yermolov hatta Şeki Hanlığı'nda İsmayıl Han'ın yetkilerinin zamanla sınırlandırılması ve tebaalarının gözünden düşürülmesi yöndünde işler gördüğünü kaydetmekte ve Karabağ'da da benzer ortamın hazırlanmasının mümkün olduğunu bildirmekteydi. O burada çeşitli bahaneler bularak Mehdigulu Han'ın yetkilerini sınırlandıracağını ve Cafergulu Ağa'nı da varislik haklarından mahrum edeceğini vadetmekteydi. Buna ilaveten hanların Çar yönetimine karşı muhtemel ihanetinin de Hanlık yönetiminin ortadan kaldırılması için elverişli bahane olabileceğini kaydetmekteydi.⁵⁹

Tutanaklardaki belgelerde Cafergulu Ağa ile ilgili daha birçok ilginç gerçeğe karşılaşılmaktadır. Şöyle ki, Cafergulu Ağa'nın annesi Hayrunnisa Hanım, 1819 yılında zehirlenerek öldürülen son Şeki hakimi İsmail Han'ın dul eşi ile oğlu Cafergulu Ağa'nın izdivacına izin verilmesi konusunda General Yermolov'a özel rica mektubu yazmıştır. Yermolov ise cevabında bu izdivaca karşı tarafın rızası alınmadan izin veremeyeceğini yazmış ve olumsuz cevabını şu şekilde temellendirmiştir:

“Bunun için General Medetov Nuha'ya gitiği zaman dul hanımın Ömer mezhebine (Sünniliğe-E.L.) mensup olduğu halde Ali mezhebine (Şiiliğe-E.L.) mensup Cafergulu Ağa ile izdivaca razı olup olmadığını bizzat sormalıdır. O razı olsa bile aynı şekilde onun şu anda Heşterhan'da sürgünde olan babası, eski Şeki Hanı Muhammedhasan Han'ın da rızasını almamız lazım. Muhammedhasan Han bir zamanlar tek kızının İsmail Hanla evliliğine mezhep farklılığı nedeniyle rızasının alınmadan yapıldığı için kesinlikle itiraz etmiş ve gelecekte kızını evlendireceğimiz takdirde onun izni olmadan bunu yapmamamız konusunda bizden ricada bulunmuştur.”⁶⁰

⁵⁸ “Vsepoddanneşiy raport generala Yermolova, ot fevralya 1817 goda”, s. 835.

⁵⁹ “Vsepoddanneşiy raport generala Yermolova, ot fevralya 1817 goda”, s. 835.

⁶⁰ “Pismo gen. Yermolova k Xeyr-Nisa-Begum, ot 11-go sentyabrya 1822 goda, No 2831”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografişeskoju Komissiyeyu*, t. VI, çast I, d.1291. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s.847-848.

Olayların sonraki gidişatı Yermolov'un tavsiyelerinin Çar hükümeti tarafından dikkate alınarak planlı şekilde yaşama geçirildiğini göstermektedir. Şöyle ki, Çar yönetimi ve özellikle de General Medetov Karabağ'da Han yönetimini sert şekilde sınırlamakla meşguldü.

Aynı yıl alayı ile Karabağ'a gelen General Medetov fiili olarak Hanlığın yönetimini ele geçirerek Mehdigulu Han'ı çeşitli yöntemlerle sıkıştırıp yönetimden uzaklaştırdı.⁶¹

Karabağ Hanlığı'nın lağvedilmesi için son bahane ise Yermolov'un yukarıda bahsettiğimiz raporundan beş yıl sonra ortaya çıktı. Tüm sınırlama ve sıkıştırmalara rağmen Mehdigulu Han'ın yönetimden el çekmediğini gören General Medetov, yeni bir provokasyona el atmıştır. Şöyle ki 1822 yılının kasım ayında gece vakti Cafergulu Ağa kurşun yarası alır. General Medetov Mehdigulu Han ile yeğeni Cafergulu Ağa arasındaki düşmanlığa dikkat çekerek bu işte Mehdigulu Han'ın elinin olduğuna dair söylentiler yayar. Tamamen sıkıştırılan Mehdigulu Han Karabağ'ı terkederek Kaçarlar Devleti'ne kaçmak zorunda kalır.⁶² Bununla da General Yermolov Karabağ Hanlığı'nın lağvedilmesi için elverişli bahaneyi bulmuş olur. Kısa sürede Karabağ ahalisine özel intibahnâme ile hitap eden General Yermolov, Karabağ'da Hanlık sisteminin kaldırıldığını ve direkt olarak Rusya İmparatorluğu'na bağlandığının ilan eder.⁶³ Kaynaklara göre Mehdigulu Han'ın eşleri de bir ay sonra aralık ayında onun yanına İran'a hicret ederler.⁶⁴

Han'ın Karabağ'da kalan ağabeyi Memmedgasım Ağa'ya ise Rusya İmparatorluğu'na olan sadaketine göre yarbay rütbesi verilir.⁶⁵ Mehdigulu

⁶¹ Mustafazade, Garabağ xanlığı, s. 203.

⁶² "Raport kn. Madatova gen. Velyaminovu, ot 21-go noyabrya 1822 goda". *Akti, Sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, çast. I, d.1293. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s.848

⁶³ "Proklamatsiya gen. Yermolova k jitelyam Karabagskago xanstva, ot noyabrya 1822 goda". *Akti, Sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VI, çast. I, d. 1299. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s.850

⁶⁴ "Raport kn. Madatova gen. Yermolovu, ot 31-go dekabrya 1822 goda, No 1088". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*. T.VI, çast. I, 1303. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s. 852

⁶⁵ "Višoçayşeye poveleniye gen.-adyud., baronu Dibiçu ot 24-go dekabrya 1823 goda". *Akti, Sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, çast. I, d.1319, s.862

Han'ın İran'a kaçmasından sonra Cafergulu Ağa'nın da Karabağ'da kalmasını tehlikeli gören General Yermolov, onun da Karabağ'dan uzaklaştırılmasını sağlar. Cafergulu Ağa ve oğlu Kerim Ağa önce Tiflis'e oradan da Simbirsk Vilayeti'ne sürgün ediliriler.⁶⁶

Arkeografi Komisyonu belgelerinden Cafergulu Ağa'nın oğlu Kerim Ağa'nın İmparator I. Aleksandr'ın izni ile sonraları Sankt Petersburg'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Cafergulu Ağa'nın iki oğlu ise anneleri ile birlikte Tiflis'te kalmışlardır. 1827 yılında Cafergulu Ağa onların da Petersburg'a getirilmesine dair Çar'a başvurur, lakin belgelerde bu ricanin ne şekilde cevaplandırıldığı konusunda bilgi bulunmamaktadır.⁶⁷ Bir süre sonra Kerim Ağa babasının Çar hükümetine yaptığı başvuruya göre Ulan Leyb-Gvardiya Alayı'na askeri hizmete kabul edilir.⁶⁸ 1830 yılında ise Çar hükümeti Cafergulu Ağa'nın Karabağ'a dönmesine izin verir.⁶⁹

Sonuç

Kafkasya Arkeografi Komisyonu materyallerinin başvurduğumuz diğer kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırmalı tahlili, Karabağ Hanlarının nesli ile ilgili birtakım ilginç noktaları belirleme imkanı vermiştir. Karabağ hanlarının neslinin banisi Penahali Bey Oğuzların Afşar boyundan olan Sarıcalı oymağındandır.

Tutanaklardaki şecerede İbrahimhalil Han'ın üyesi olduğu neslin kendisine kadar olan temsilcilerine dair bilgiler yalnız kronolojiden ibarettir ve ayrıntılı bilgilerle karşılaşılmamaktadır. İlk temsilcilerden farklı olarak İbrahim-

⁶⁶ "Pismo gen. Yermolova gen.-I. Velyaminovu, ot 26-go dekabrya 1822 goda". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VI, çast. I, d.1302. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s.851

⁶⁷ "Otnoşeniye gr. Nesselrode k gen. Paskeviçu, ot 23-go aprelya 1827 goda". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VII, d.401. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878, s.453

⁶⁸ "Pismo Nesselrode k gen. Yermolovu, ot 9-go avgusta 1825 goda". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VI, çast. I, d.1323. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874, s.866

⁶⁹ "Otnoşeniye gr. Nesselrode k gr. Paskeviçu, ot 10-go yanvary 1830 goda, No 143". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VII, d.401. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878, s.453

halil Han'ın eşleri ve evlatlarına dair ayrıntılı ve ilgiçekici bilgiler elde etmek mümkündür. Şöyle ki, İbrahimhalil Han'ın sekiz sürekli nikahlı eşi arasında Genceli Şahverdi Han'ın iki kızını (Cavad Han'ın kızkardeşleri), Avar Hanı Ümme Han'ın kızkardeşini, Şekili Hüseyin Han'ın kızını (Selim Han'ın kızkardeşi) ve Gürcü Knyazı Yevgeni Abaşidze'nin kızını görmekteyiz. Takdim edilen hususlar Karabağ hanlarının komşu hanlık ve hakimliklerle ilişkilerinin kurulmasında ve ittifakların yapılmasında nikah diplomasisine özel önem verdiklerini onaylamaktadır.

Kaynakların tahlili İbrahimhalil Han'ın Rusya İmparatorluğu'nun himayesini kabul etmesinde Gürcü asıllı eşi Cavahir Hanım'ın perdearkası etkisini de belirleme imkanı vermiştir.

Karabağ Hanlığı'nun nihayetine geldiğinde ise ifade edelim ki, Rusya İmparatorluğu'nun yürüttüğü yoğun işgal siyaseti sonucunda ilk adım olarak 1805 yılında Kürekçay Antlaşması imzalanması ile Azerbaycan tarihinde özel role ve etkinliğe sahip olan Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığı elinden alınmıştır. 1822 yılınca ise Karabağ Hanlığı bir devlet kurumu olarak tamamen lağvedilmiştir. Karabağ Hanlığı lağvedildikten sonra Rusya İmparatorluğu'nun işgal ettiği tüm arazilerde uyguladığı siyasete uygun olarak eski Karabağ Hanlığı arazisinde de düzenlenen Tahrir defterine esasen Han aile üyelerinden Karabağ'da kalanların isimleri, aile üyelerinin sayı ve şahsi mülkiyetinde bulunan arazilerin tasviri takdim edilmiştir. Bu listeye Han neslinin aşağıdaki üyelerinin isimleri dahil edilmiştir:

1. Albay Hanlar Ağa ve kardeşi Ağammed Han.
2. Han'ın kardeşi Memmedgasım Ağa
3. Hüseyngulu Bey.
4. Fethali Bey.
5. Süleyman Bey.
6. Büyük Han.
7. Han'ın eşi Hanhanımağa.
8. Hanhanımağa'nın kardeşi Esed Bey.

9. Rahim Han'ın oğlu Binbaşı İmamgulu Bey.

10. Nesir Bey.

11. Cavad Ağa Abbasgulu Han oğlu Nahçıvanlı.⁷⁰

Karabağ Hanlığı'nın son hakimi Mehdigulu Han'a gelince ise Çar hükümeti 1826-1828 yıllarında yaşanmış Rus-Kaçar savaşları sırasında onu yeniden kendi tarafına çekmeyi başarmış, hatta Han'ın şahsi emlakı kendisine geri verilmiştir. General Medetov'un Han'a karşı haksızlıkları tekrar araştırılarak Mehdigulu Han'a beraet verilmiştir. Kafkasya'daki Rus orduları Başkumandanı General Paskeviç'in mektubundan anlaşılmaktadır ki, Mehdigulu Han 1827 yılında Karabağ'a geri dönse⁷¹ de Karabağ Hanlığı'nın statüsü ihya edilmemiştir.⁷² Hanlığın yerinde Karabağ eyaleti kurulmuştur. 1840 yılında ise Şuşa Kazası kurularak Kaspi (Hazar) Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1868 yılında ise Şuşa Kazası yeni kurulan Yelizavetpol Guberniyası'na bağlanır. Topraklarının bir kısmı ise ayrılarak yeni Zengezur Kazası tesis edilmiştir. 1883 yılında Şuşa Kazası'nın arazisi hesabına yeni Cavanşir ve Cebrayıl kazaları kurulmuştur. Bir süre sonra burada Karyagin (Koryagin) kazası kurulmuş ve bu idari bölümler neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan 1921 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.⁷³

Kaynakça

Abasov, Fahri. *Karabagskoye xanstvo*, Baku, Tahsil, 2007.

Bakıhanov, A. A. *Gülistan-i İrem*, Baku: Elm, 1991.

⁷⁰ Opisanıye Karabagskoy provinsii, sostavlennoye v 1823 qodu po rasporyajeniyu glavnoupravlyayuşego v Gruzı Yermolova deystvitelnum statskim sovetnikom Moglevskim i polkovnikom Yermolovım 2-im. Tiflis, v Tipografii Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo: 1866, s. 12

⁷¹ "Raport gen. Paskeviça gr.Dibiçu, ot 12-go iyunya 1827 goda, No 62. Eçmiadzin". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografıçeskoyu Komissiyeyu*, t.VII, d.402. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878, s.453

⁷² Abasov, *Garabagskoye xanstvo*, s. 214.

⁷³ Hüseyinov, *Garabağ tarihi menbelerde*, s. 58-59.

- Boran, Aziz. "Azerbaycan Ruhaniliyinde Şuşadakı Mescidlerin Ve İmanlı İnsanların Yeri. ("Qarabağnamələr" Esasında)", *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1, (2022): 1-20
- Butkov, İ.G. Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza. S 1722 po 1803 god. Çast Vtoraya, Sankt-Peterburg, 1869; Opisanıye Karabagskoy Provinsii, Sostavlennoye v 1823 qodu po Rasporyajeniyu Glavnoupravlyayuşego v Gruzı Yermolova Deystvitelnım Statskım Sovetnikom Mogilevskım i Polkovnikom Yermolovım 2-ım. Tiflis, v Tipografii Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo: 1866.
- Cavanşir, Ahmed Bey. "Garabağ Khanlığının 1747-1805-ci İllerde Siyasi Veziyyetine Dair", *Garabağnameler*, 1-ci kitab.Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
- Çakmak, Mehmet Ali. *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan- Türkiye Münasebetleri. (1723-1829)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Dubrovin N.F. İstoriya Voynı i Vladıçestva Russkix na Kavkaze. (Ot Prinyatiya Gruzii pod Pokrovitelstvo Rossii do Vtorjeniya Persov v 1794 godu), V 6-ti tomah. T. II Sankt-Peterburg, Tipografiya İ.N.Skoroxodova: 1886.
- Garabaği, Mirza Camal Cavanşir. "Garabağ Tarihi", *Garabağnameler*, 1-ci kitab, Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şərg-Gerb, 2006.
- Hacıyeva, Zemfira. *Garabağ xanlığı: sosial-iqtisadi münasibetler ve Dölet Guruluşu*, Bakı, "Tahsil", 2007.
- Hüseynov, Yunis. *Garabağ Tarihi Menbelerde*, Bakı, "Şuşa", 2012.
- İskender bey Münşi, Tarih-i Alem Aray-i Abbasi (Abbasın Dünyanı Bezeyen Tarihi), c. I, Bakü: 2009
- Karabaği, Mirza Cemal Cavanşir, "Karabağ Tarihi", çev.Muhammet Kemaloğlu, *Hikmet Yurdu*, Yıl 7, C. 7, Sayı 14, Temmuz-Aralık, 2014/2, ss. 209-253.

- Kemaloğlu, Muhammet, "Azerbaycan'ın Anklav ve Eksklav Toprakları", *Çağ Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2021): 65-83
- Kemaloğlu, Muhammet, "Cebrayil-Büyük Mercanlı Sosyal Hayatından Örnekler: Azerbaycan - Karababağ Bölgesi", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2013), s. 1-43
- Kniga Orudj-Beka Bayata Don Juana Persidskogo. Bakü: 1988
- Khezani, Mir Mehdi. "Kitabi-Tarihi-Garabağ", *Garabağnameler*, 2-ci kitab. Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006.
- Memmedova, Arzu, "Safevilerin Devlet Yöneticiliğinde Türk Dili, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. İzmir, 16-18 Aralık, 2010, s.667-673
- Mirza Adıgözel Bey. "Garabağname", *Garabağnameler*, 1-ci kitab, Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006.
- Mirza Camal oğlu, Rzagulu Bey. "Penah khan ve İbrahim khanın Garabağda hakimiyetleri ve o zamanın hadiseleri Garabağ", *Garabağnameler*, 2-ci kitab. Tertib edeni Akif Ferzeliyev. Bakı: Şerg-Gerb, 2006.
- Mustafazade, Tofig. *Qarabağ Khanlığı*, Bakı: "Sabah", 2009.
- "Opisaniye Karabagskoy provinsii, Sostavlennoye v 1823 qodu po rasporyajeniyu glavnoupravlyayuşego v Gruzı Yermolova deystvitelnım statskim sovetnikom Mogilevskim i polkovnikom Yermolovım 2-ım." Tiflis, v Tipografii Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo: 1866.
- "Otnoşeniye gr. Nesselrode k gen. Paskeviçu, ot 23-go aprelya 1827 goda". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VII, d.401. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878.
- "Otnoşeniye gr. Nesselrode k gr. Paskeviçu, ot 10-go yanvary 1830 goda, No 143". *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VII,

d.401. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878.

“Otnoşeniye knyazy Tsitsianova k knyazu Çertoryskomu, ot 9-go maya 1805 goda, No 298”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, T.II, d.1436*, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868.

“Otnoşeniye markiza Pauluççi k gr. Rumyantsevu, ot 19-go aprelya 1812 goda, No 119”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, t.V, d.201*. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1873.

“Pismo gen. Yermolova gen.-I. Velyaminovu, ot 26-go dekabrya 1822 goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, t.VI, çast. I, d.1302*. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874.

“Pismo gen. Yermolova k Kheyr-Nisa-Begum, ot 11-go Sentyabrya 1822 goda, No 2831”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, t. VI, çast I, d.1291*. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874.

“Pismo Nesselrode k gen. Yermolovu, ot 9-go Avgusta 1825 goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, t.VI, çast. I, d.1323*. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874.

“Potomstvo Cevad Khana”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, t. VI, çast. II*, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1875.

“Proklamatsiya gen. Yermolova k Jitelyam Karabagskago xanstva, ot noyabrya 1822 goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu, t.VI, çast. I, d. 1299*. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874.

“Raport gen. Paskeviça gr.Dibiçu, ot 12-go iyunya 1827 goda, No 62. Eçmiadzin”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu,*

t.VII, d.402. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878.

“Raport kn. Madatova gen. Velyaminovu, ot 21-go noyabrya 1822 goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, çast. I, d.1293. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874

“Raport kn. Madatova gen. Yermolovu, ot 31-go dekabrya 1822 goda, No 1088”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*. T.VI, çast. I, 1303. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874.

“Raport podpolk. Lisaneviça gen.-m. Nesvetayevu, ot 4-go sentabrya 1806 goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.III, d.610, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1869.

“Rodoslovnaya İbragim xana i yego detey”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.II, d.1415. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868.

“Rodoslovnaya Şekinskix xanov”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.V, Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1873.

“Rodoslovnaya tablitsa Gancinskix xanov”. *Akti, Sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, çast II, s.909. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1875.

“Vişoçayşaya gramota gen.-m. Mexiti-kuli Age, ot sentyabrya 1806 goda”. *Akti, Sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.III, d.613. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1869.

“Vişoçayşeye poveleniye gen.-adyud., baronu Dibiçu ot 24-go dekabrya 1823 goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t. VI, çast. I, d.1319.

“Vsepoddannejšeye proşeniye vdovı İbragim xana Djavaxir Xanum, ot 16-go yanvarya 1807-go Goda”. *Akti, sobranniye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu*

Komissiyeyu. T.III, d.627. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1869.

“Vsepoddanneşiy raport generala Yermolova, ot fevralya 1817 goda”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu*, t.VI, çast. I, d.1263. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1874.

“Vsepoddanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 22-go maya 1805 goda”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu* T.II, d.1436, s.702-705. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868.

Vsepoddanneşiy raport kn. Tsitsianova, ot 28-go Noyabrya 1805 goda”. *Akti, sobrannıye Kavkazskoyu Arxeografiçeskoyu Komissiyeyu* T.II, d.1485, s.725. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1868.

Sadıgova, Aysel. “Penahali xan Cavaşir terefinden Garabağın Alban-xristian melikliklerinin merkezi hakimiyete tabe edilmesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce*, 8/1 (2021): 426-443.

Zakhoder B. N., Gosudarstvo Sefevidov v kn.: “Vsemırnaya İstoriya”, t.4 (gl. 22), Moskva: 1959